

Kapitel 31. Den kapitalistiske produktionsmåde

Som nævnt betragter vi i dette kapitel den faktiske relation mellem kapitalerne, således som den manifesterer sig i konkurrencen på markedet.

Kapitalkonkurrencen indebærer to ting:

a) Profitmaximering sættes som systemets grundliggende drivkraft og ultimative mål. Dette søger jeg at vise i afsnit 31.1.

b) Konkurrencens 'alles kamp mod alle' må udkrystallisere en vinder. Konkurrencen slår om i monopol eller monopollignende vilkår. Dette er emnet i afsnit 31.2.

31.1. Konkurrencekapitalisme

31.1.1. Hobbes' logik

I Hobbes' politiske filosofi finder vi prototypen på den logik, der kan forklare disse tendenser. Hans emne er politikken og dens medium, magten, ikke økonomien og dens medium, pengene, men grundet de fælles forudsætninger, nemlig asociale agenter, er der meget at lære fra en kritisk læsning af Hobbes. Formålet er ikke at fortolke Hobbes - og derfor er det ligegyldigt om læseren er enig med mig på dette punkt - men at afdække den logik, der følger af Hobbes' præmisser. Uafvidende opdagede Hobbes for 350 år siden kapitalismens inderste hemmelighed.

De relevante tekster er disse to:

"That the object of mans desire, is not to enjoy once onely, and for one instant of time; but to assure for ever, the way of his future desire. ... I put for a general inclination of all mankind, a perpetuall and restlesse desire of Power after power, that ceaseth onely in Death. And the cause of this, is not alwayes that a man hopes for a more intensive delight, than he has already attained to; or that he cannot be content with a moderate power: but because he cannot assure the power and means to live well, which he has present, without the acquisition of more" (Hobbes, 1651: 70).

Selv de mest magtfulde konger søger, efter hver krig, 'new desires'. Heraf 'Competition of Riches, Honour, Command, or other power'.

Menneskene er stort set lige stærke; selv den svageste kan dræbe den stærkeste, og videre:

"From this equality of ability, ariseth equality of hope in the attaining of our Ends. And therefore if any two men desire the same thing, which nevertheless they cannot both enjoy, they become enemies; and in the way to their End, (which is principally their owne conservation, and sometimes their delectation only,) endeavour to destroy, or subdue one an other. ... And from this diffidence /forknythed/ of one another, there is no way for any man to secure himselfe, so reasonable, as Anticipation /forsvarskrig/; that is, by force, or wiles, to master the persons of all men he can, so long, till he see no other power great enough to endanger him: And this is no more than his own conservation requireth, and is generally allowed. Also because there be some, that taking pleasure in contemplating their own power in the acts of conquest, which they pursue farther than their security requires; if others, that otherwise would be glad to be at ease within modest bounds, should not by invasion increase their power, they would not be able, long time, by standing on their defence, to subsist. ... So that in the nature of man, we find three principall causes of quarrell. First, Competition; Secondly, Diffidence ; Thirdly, Glory. The first, maketh men invade for Gain; the second, for Safety; and the third, for Reputation" (Hobbes, 1651: 87-89).

Heraf følger 'alles krig mod alle', med det sørgelige resultat at livet bliver brutalt og kort

Mennesket stræber efter ubegrænset magt; det **magtmaximerer**. Dette er Hobbes' tese, og det, han sætter sig for, er at forklare denne evige stræben, der 'ceaseth onely in Death'.

Han tilbyder to forklaringer.

1) Magtmaximering beror på **menneskets natur**. Menneskets mål er at nyde ('enjoy'), og da magt er en forudsætning for at nå dette mål, bliver magtstræbet lige så ubegrænset som vor stræben efter nydelse; magten er ikke mål i sig selv, men middel.¹ Denne forklaring er individualistisk og ikke-social, eftersom Hobbes udleder nyttemaximeringen - dermed magtmaximeringen - af menneskets evige væsen; forklaringen er af filosofisk-antropologisk karakter.²

2) Men sådan er det 'not alwayes'; magtmaximering kan også bero på **relationen mellem menneskene**. Det kan være at vor substantielle målsætning ('Delight') er af begrænset karakter, hvilket skulle tilsi at vi blot ønsker begrænset magt, nemlig 'safety'. Men dette er ikke muligt på grund af de andre, altså af genuine sociale årsager. For hvis en af de andre har

mere magt end jeg, risikerer jeg at blive 'invaderet' og frataget alt hvad jeg har: Rigdom, magt, endog livet. Den enkelte kan kun nå et begrænset mål ved at stræbe efter et ubegrænset, han kan kun opnå begrænset magt ('safety') ved stedse at søge den ubegrænsede magt, han kan kun 'satisfiere' ved at maximere. Han kan kort sagt **ikke** begrænse sig, han kan **ikke** stille sig tilfreds med det blot tilfredsstillende, han kan aldrig hvile. Den, der lever efter devisen at 'nok er nok', begår selvmord. Hobbes' Homo Politicus må vælge mellem at blive tilintetgjort eller blive imperialist. Dette er den foreløbige konklusion på denne teorihistoriens første spilteori.

Spørger vi disse agenter - og nu går jeg ud over Hobbes' tekst - hvorfor de magtmaximerer, vil de formentlig afvise, at det er fordi de betragter magt som det ultimative mål. De vil sige - positivt - at de vil have magt for at opnå noget andet (nytte, måske ære) eller - negativt - at de vil have magt for at undgå ulykker, 'invasion'. Under alle omstændigheder vil de opleve magt som blot et **middel**. Den, der ønsker magt for magtens skyld, slår os som afsindig eller pervers. Men betragter vi agenterne og deres handlinger, er det **som om** magten er deres overordnede mål, det er **som om** de opfatter tilfredsstillelsen af alle substantielle værdier som blot flygtige etaper i en evig bestræbelse efter at forøge magten. De vil ikke magten, men systemets logik giver dem intet valg. Derfor er de ikke hyklere, når de - forestiller jeg mig - afviser magten som værdi. Alles stræben efter at få mest magt udspringer jo ikke af de enkelte menneskers indre natur, men af deres specifikke form for interaktion.

Macpherson (1962) har, mener jeg, på overbevisende måde vist at Hobbes' naturtilstand i virkeligheden er det borgerlige samfunds grundlag. Agenterne er på forhånd bestemt som asociale individer, der kun tænker på sig selv (jvf. Kapitel 11). Vi hører intet om at de skulle have en tilbøjelighed for at samarbejde med hinanden, måske fordi de kunne få gavn af det. 'De andre' er stedse forudsat som fjender og konkurrenter. Det er præcis det, der gør Hobbes' analyse relevant i vor sammenhæng, nemlig den kapitalistiske produktionsmåde.³

Lad os imidlertid fortsætte med anden del af Hobbes' analyse. Den går som bekendt ud på at agenterne indser at deres 'spil' giver et 'suboptimalt resultat', nemlig et brutalt og kort liv for alle. Derfor indgår de en kontrakt, hvor de alle afgiver deres suverænitæt - dermed magt - til staten; Leviathan monopoliserer magten. Gennem denne selvkastration afslutter agenterne den ødelæggende splid.

Denne løsning på problemet er selvmodsigende. Præmis og konklusion er

i strid med hinanden, for hvordan kan asociale agenter hive sig selv op ved håret og forvandle sig til socialt rationelle mennesker, der kan indgå en kontrakt? Og hvis de besidder sådanne sociale egenskaber, er der ingen grund til at problemet - alles krig mod alle - overhovedet skal opstå. Det hjælper ikke at sige, at denne krig er en læreproces, der giver dem indsigt i nødvendigheden af en magtoverførsel; det gør den måske nok, men en sådan indsigt fjerner ikke fjendskabet og mistilliden, så selv om de vil en aftale kan de ikke virkeliggøre den. Som Hobbes selv fremhæver flere steder, er ord og erklæringer støv i forhold til handlinger.

Den åbenbare 'løsning' på alles krig mod alle er at deltagerne likviderer hinanden, eller i hvert fald hinandens magt, indtil der kun er én deltager, eller én magt, tilbage på valpladsen. Det er dette resultat, vi kender fra Scherfig's beretning i 'Det forsømte forår', hvor gymnastiklæreren tegner en stor cirkel på gulvet og opfordrer eleverne til at kæmpe indbyrdes for at smide de andre udenfor cirklen: Efter at udstødningsprocessen - i bogstavelig forstand - er afsluttet, er der kun én tilbage; den frie konkurrence om magten slår om i sin modsætning, magtmonopolet. Man kan kun tænke sig andre resultater, hvis vi på et eller andet punkt i processen indsmugler en ad hoc forudsætning om at agenterne nok alligevel er en smule sociale.

Resultatet er som hos Hobbes, nemlig Leviathan, men processen er en ganske anden. Processen er ikke bevidst og socialt planlagt, men det er heller ikke en Darwinistisk selektionsproces, hvor de overlevende er 'de bedst egnede' til at leve i et givet miljø; selektionskriteriet er den nøgne magt, altså selve overlevelsesevnen, ikke et ydre, rationelt kriterium.

Vi forlader nu politikken og magten og vender os til økonomien og pengene. I næste afsnit behandles parallellen til magtmaximering, nemlig profitmaximering, og i afsnit 31.2 parallellen til tendensen til magtmonopol, nemlig kapitalismens tendens til at ophæve den frie konkurrence.

31.1.2. Konkurrencen mellem kapitalerne

Hobbes' logik har gyldighed for ethvert system, hvor agenterne er splittet op i enheder med modsatte interesser.

Det borgerlige samfund er et sådant system, som fremstillet i Kapitel 11. Men der er en forskel til Hobbes, for det borgerlige samfund forudsætter almen anerkendelse af privatejendommen. Derfor er krig (tyveri, røveri) udelukket. Kampen antager i stedet form af **konkurrence**, og våbnet er **pengene**; som sikker bytteværdi er disse den gyldige økonomiske magt.

Konkurrencen giver kun agenterne ét valg, nemlig mellem at være spiller

eller ikke spiller. Hvis man vil overleve økonomisk indenfor systemet, er man **nødt til** at være stærk, dvs. have penge. Og ikke blot stærk, men stærkere end de andre. Derfor er alle **nødt til** at stræbe efter penge. Agenterne kan have - og har formentlig - andre målsætninger, men dette må være den **primære**. Den agent, der afstår fra at have penge som det første og sidste mål mister muligheden for at virkeliggøre andre økonomiske målsætninger.

For at overleve i konkurrencen må agenten producere effektivt, dvs. med minimale omkostninger, og han må kunne afsætte sine produkter. Nogle agenter er selvfølgelig dygtigere og mere energiske end andre, men i den virkelige verden - hvis jeg må være så fri - er effektivitet en funktion af rigdom: Den, der har penge, har råd til store investeringer, fx mange filialer, til at hyre den bedste arbejdskraft og købe de bedste maskiner og til at investere i markedserobringer (fx reklame). Den, der ikke har penge, har ikke disse muligheder, han være nok så dygtig. Den første vinder i konkurrencen og kan vokse sig større, den sidste taber og går i sidste instans fallit, dvs. udstødes.

Den evige profitmaximering udspringer altså ikke af pengene som sådan (som Marx mente i Grundrisse), ej heller er der tale om en generalisering af de enkelte kapitalisters immanente stræben. Fra menneskets synsvinkel, herunder den individuelle kapitalists, er og bliver det afsindigt at ønske penge for pengenes skyld, altså at løfte dem op til ultimativt mål; kun som middel til noget andet vil menneskene have penge. Derfor **vil** de ikke dette grænseløse ridt, men de påtvinges det af systemet, af konkurrencen. Profitmaximering er med andre ord en overpersonlig social lovmæssighed, som kapitalisterne må tilpasse sig.

Dermed vendes alt på hovedet. Det oprindelige er at menneskene skaber det økonomiske samfund; mennesket er subjekt, det sociale er objekt, og at hævde det modsatte er mystik og kollektivism. Profitmaximeringen virkeliggør imidlertid en sådan kollektivism. Den er en upersonlig social lov, der reducerer menneskene til ufri rolleindehavere, - karaktermasker, som Marx kaldte det. Kapitalen er det magthavende subjekt, kapitalisterne de førte marionetter.

Hvordan tilpasser kapitalisterne sig? Det givne er at de må **handle** efter at få størst mulig profit, men hvordan de **tænker** dette kan variere.

Nogle føler sig hjemme i rollen og erkender åbent at de stræber efter maximal profit. Andre føler ubehag ved de negative konnotationer profitmaximering kan have - grådighed, egoisme, måske irrationalitet - og afviser derfor forarget at de drives af profitbegær:

"In an industrial organization the purpose is the production of material goods, or services. ... The purpose is not profit, notwithstanding that businessmen, economists, ecclesiastics, politicians, labor unions, persistently misstate the purpose" (C.I.Barnard, tidl. præsident for et telefonselskab, cit. i Dorfman, 1972: 39f).

Der er ingen grund til at tro at Mr. Barnard er en hykler. Hans udtalelse skal snarere ses som det rationelle menneskes forsøg på at omvende det omvendte system, så det fremstår rationelt. Men derved forveksler han processens formål (profit) med dens fysiske resultat (flere goder).

Det er nu på tide at være mere varsomme med terminologien. I den udstrækning kapitalisten internaliserer tvangen til profitmaximering kan vi tale om en 'bestræbelse' eller et 'formål'. Men disse ord giver ikke mening i forbindelse med den upersonlige lov. Det er mystificerende at sige at 'kapitalen stræber efter maximal profit', for kun mennesker kan stræbe; en objektiv teleologi i stil med Aristoteles' sten, der speeder op på sin vej mod jorden, fordi den kommer nærmere og nærmere sit hjem (deraf tyngdekraft og acceleration), må afvises. Den østrigske teleologi har, sammen med mennesket og dets frie valg, nået en grænse.

31.1.3. Profitmaximering og nyttemaximering

I Kapitel 11.5 så vi at der under almen markedsøkonomi (simpel vareproduktion) hersker punktuelt bytteværdimaximering; i den enkelte udveksling stræber agenten efter maximalt overskud, for så vidt profit. Men da agenterne overordnet stræber efter brugsværdi, efter at tilfredsstille deres behov, vil de snarere forbruge end investere dette overskud. Vi får ikke en evig jagt efter flere penge, tværtimod må penge som mål fremstå som irrationel adfærd.

Kapitalisterne, derimod, kan aldrig sætte sig ned og omsætte en profit i umiddelbart forbrug. For ikke at blive overhalet må de stedse investere den, dvs. købe nye faktorydelser. Det indebærer en stadig udvidelse af produktionens omfang og - især i vore dage - en stadig bestræbelse på at opfinde nye og billigere produktionsmetoder og nye og afsætningsmulige produkter, kort sagt: økonomisk vækst.

Men giver kapitalismen ikke dermed befolkningen det, den vil have?

Eller stærkere: Er det ikke fordi menneskene vil have stadig mere, at kapitalismen kan fungere? Således at profitmaximeringen - i sidste instans - alligevel blot er et middel?

Sagen er at det stort set ikke er kontroversielt indenfor økonomisk teori at virksomhederne og kapitalisterne har profitmaximering som mål, således at det principielt er underordnet hvilke konkrete goder, der produceres hvordan; 'hensynet' til forbrugerne (brugsværdien) og til faktorejerne (fx arbejdsmiljø og aflønning) er underordnet. Ej heller er der grundliggende uenighed om at denne adfærd påtvinges af konkurrencen. Sprogbrugen vil være anderledes end ovenfor, og det vil ikke blive udledt af det borgerlige samfunds grundpræmis, det asociale individ. Men resultatet er det samme, jvf. fx Dorfman, 1972: 38ff.

Uenigheden drejer sig i stedet om, hvorvidt profitmaximeringen ud over at dominere virksomhedernes adfærd også dominerer systemet, den kapitalistiske produktionsmåde. Som nævnt i Kapitel 28 mener østrigerne og - i sidste instans - neoklassikerne, at forbrugernes nyttemaximering er en mere fundamental lovmæssighed.⁴

Dette er uholdbart. Det forudsætter at kredsløbsmodellens agenter betragtes som ligestillede eller symmetriske, ja, ret beset forudsættes at faktorejerne/forbrugerne har en privilegeret stilling, fordi de besidder kilden til den materielle rigdom, mens virksomheden pr. definition er tomhændet på dette punkt. Jeg mener at have vist at denne model er inkonsistent, og at den rigtige grundmodel er én, hvor virksomheden i kraft af sine penge er privilegeret i forhold til de pengeløse faktorejere/forbrugere. Det er virksomhedskapitalisten, der har pengene til at købe faktorydelser, og som dernæst - i kraft af kapitalismens institutioner - har den formelle ret til at **bestemme** hvad og hvor meget, der skal produceres; og denne kapitalist er undergivet kapitalens diktat. Produkterne skal naturligvis kunne afsættes, dermed tilfredsstillende et (betalingsdygtigt) behov, men det er ugyldigt at slutte fra produktionens **forudsætning** til dens **grund**; jeg kan kun køre bil, hvis der er veje, men heraf følger ikke at jeg kører bil, **fordi** der er veje. Og det er helt uholdbart når den økonomiske teori, i sine mere lyriske passager, siger at det 'i virkeligheden' er forbrugerne der 'beordrer' de og de produkter (i kraft af deres efterspørgsel), med implikationen at virksomheden er forbrugerens lydige tjener. Dette er ren fiktion, nemlig abstraktion fra privatejendommens institutioner.

Det, der står fast, er at det er kapitalen der - via sin personifikation - bestemmer og at bestemmelsen er profitmaximering. Derfor er profitmaxime-

ring kapitalismens grundlov. Det, der i anden ombæring kan diskuteres, er forudsætningerne for at dette diktat kan føres ud i livet. Så længe penge skal gå den trælse vej gennem realinvesteringer og produktion før de kan nå deres bestemmelse, flere penge, må der være afsætningsmuligheder, dvs. et **marked**, for produkterne; ellers kan produkterne ikke sælges, altså forvandles til pengeform.

Mere præcist: For at penge kan blive til flere penge må et lille marked blive et større marked; og den evige forøgelse af kapitalen kræver en evig udvidelse af markedet. Den enkelte forbruger skal købe mere og/eller kredsen af forbrugere skal øges. I praksis forbrugsstigning i den kapitalistiske verden plus forvandling af den øvrige menneskehed til forbrugere af kapitalens produkter. Overgangen fra simpel vareproduktion til kapitalisme indebærer umiddelbart at en del af de selvstændige producenter bliver uselvstændige agenter, og en del af disse udstødes fra markedsøkonomien, hvilket betyder at markedet skrumper (jvf. Kapitel 16); denne sammenhæng overvældes imidlertid af den etablerede kapitalismes vældige tendens til at udvide markedet.

Et expansivt marked er en eksistensbetingelse for kapitalismen, eftersom profitmaximering kræver øget salg. Øget salg kræver øget effektiv efterspørgsel, og effektiv efterspørgsel er betalingsdygtige behov. Derfor kan kapitalens krav tilgodeses på to principielt forskellige måder: Ved at givne behov monetariseres eller ved at de oplevede behov øges ('behovsexplosion').

Lad os nøjere betragte denne 'explosion', dermed sammenhængen mellem profitmaximering og nyttemaximering.

Hvis 'nytte' defineres som 'det man stræber efter' (Valgteorien), er nyttemaximering en tautologi, så den definition anvender vi ikke. Ved nyttemaximering forstår jeg i stedet en stadig stræben efter flere goder, hvilket jeg i Kapitel 11.5 kaldte 'substantiel nyttemaximering'. Det forudsætter at menneskets behov er - eller bliver - ubegrænsede, for var de begrænsede ville mennesket på et tidspunkt erklære dem for dækkede og aflæse forsøg på at få flere goder. Alle erkender at vort behov for et **bestemt** gode - fx stole af en bestemt kvalitet - er begrænset: Det er netop derfor at marginalnyttens falder mod nul, efterhånden som vi får opfyldt behovet, og den 23. stol i mit hus giver formentlig negativ nytte. Nok er nok, dvs. partielt - for det enkelte gode - har vi **nyttetsatisfiering**. Behovenes ubegrænsethed må derfor referere til et menneskes samlede behov; det må betyde at når behovet for ét gode er dækket, vender vi os rastløst mod et nyt.⁵

Der er nu to muligheder.

Den ene er at menneskets oplevelse af et stadigt stigende behov for goder er en egenskab ved det **universalhistoriske** menneske. En sådan tese må begrundes på et antropologisk, filosofisk eller psykologisk nivo. Den kan ikke bevises empirisk; selvom vi måtte kunne konstatere en stadig vækst i forbruget op igennem historien - hvad vi ikke kan, jvf. Middelalderen – behøvede dette ikke at være udtryk for at menneskenes behov automatisk vokser: det kunne skyldes sociale og andre ydre påvirkninger.

Konsekvensen af dette 'universalhistoriske synspunkt' er, at Middelalderens mennesker levede i et fængsel; deres stationære økonomi forhindrede dem i at virkeliggøre sig selv. Kapitalismens økonomiske vækst betyder en **frigørelse** af behovene. Det er muligt at virksomhederne drives af profitbegær, men effekten er at menneskene omsider tillades at leve som sig selv.

Den anden mulighed er at se behovene som **socialt bestemte** (efter at de fysiologisk bestemte subsistensbehov er tilfredsstillet). Som læseren vil have anet, er det denne forklaring, jeg holder mig til. Den kan nemlig bevises: Uden forbrugere, der stadig øger deres køb, kan virksomhederne ikke afsætte den stadigt stigende varemængde, og kapitalismen derfor ikke fungere; hvis dagens forbrugere havde 50ernes behovsbevidsthed, måtte kapitalismen meget hurtigt lukke og slukke.

I den **simple vareproduktion** omkredses det økonomiske kredsløb af behovene som forudsætning og slutpunkt. De er forudsætningen for at agenterne drives til at producere og udveksle, men økonomien nøjes med at tage disse behov til efterretning, sådan som de nu engang er; de er exogene variable, dvs. de har økonomiske konsekvenser, men er ikke selv økonomisk bestemt. Også selve tilfredsstillelsen af behovene falder udenfor det økonomiske kredsløb; forbruget er agentens privatsag, efter at varerne er købt. Så vidt vil de fleste økonomer være enige; vareudvekslingen er et neutralt serviceringsredskab for forbrugerne.

Køb og salg formidler behovene og giver dem flygtigt en social form (pengeform: købekraft), men denne sociale proces ændrer ikke behovene, således at agenterne kommer til at ønske mere eller andet.

Under **kapitalisme**, derimod, inddrages behovene i hjertet af det økonomiske kredsløb. For at dette kan fungere er det ikke tilstrækkeligt at servicere behovene, således som de umiddelbart er; behovsstrukturen og behovsstørrelsen, altså selve behovenes kvalitet og kvantitet, må tilpasses til det kapitalistiske kredsløbs krav. Først og fremmest må de oplevede behov stedse øges, således at en given behovstilfredsstillelse altid opleves

som utilfredsstillende.

Når nyttemaximeringen sættes ind i denne sammenhæng bliver det klart, at den overhovedet ikke står i **modsatning** til profitmaximeringen, tværtimod er den en eksistensbetingelse for sidstnævnte. Begge former for maximering er essentielle for kapitalismens eksistens, men der er den centrale forskel, at profitmaximeringen er grundloven og nyttemaximeringen følgesætningen. Dette er samtidig den centrale forskel til det østrigsk-neoklassiske synspunkt: Uenigheden ligger ikke i om forbrugerne nyttemaximerer eller ej, men om profitmaximering eller nyttemaximering er den overordnede og dominerende lov.

Hvis den universalhistoriske tese er rigtig, er det heldigt for menneskene, der får deres inderste ønsker opfyldt, og for kapitalismen, der ikke skal have besvær med at proppe goder ned i halsen på modvillige forbrugere. Hvis nævnte tese **ikke** er rigtig, stiller sagen sig anderledes: Kapitalismen kan nu kun virkeliggøre sig selv ved at fordreje menneskene til umættelige individer, og det er straks mere besværligt.

31.1.4. Virkeliggørelsen af kapitalismens eksistensbetingelser

Hidtil har jeg koncentreret mig om at vise, at kapitalkonkurrencen sætter profitmaximeringen som kapitalismens grundlæggende drivkraft og 'mål', og at denne profitmaximering har en udvidelse af markedet, herunder af behovene, som eksistensbetingelse. Men det nødvendige er ikke nødvendigvis virkeligt. Eksistensbetingelser opfylder ikke sig selv. Hvis vi overså dette, ville vi begå den funktionalistiske fejl.

Existensbetingelserne kan analyseres rent logisk og abstrakt. Deres virkeliggørelse falder på et mere konkret nivo. Metoderne er mangeartede, selv om de kan klassificeres i nogle få kategorier. For at give lidt kød og blod til fremstillingen er det derfor hensigtsmæssigt at inddrage illustrerende empirisk materiale.

Kun agenterne selv kan sikre kapitalismens grundlag. Hvem skulle ellers gøre det? De har ikke stillet problemet, men det er dem der må søge at tilvejebringe løsningen. Ingen socialt bevidst Auktionarius sørger for kapitalismens stabilitet.

Problemet stiller sig ikke positivt, men negativt, dvs. det fremtræder når der er problemer. Den enkelte kapitalist opdager for alvor at han **skal** profitmaximere, når han ikke gør det (med held), og alle agenter opdager øget forbrug som eksistensbetingelse for systemet, når der er underefterspørgsel og krise.

Ingen tænker naturligvis på systemet, alle tænker på sig selv, men når systemet er i krise er den enkelte i krise. Tilsiger deres privatinteresser at handle på en sådan måde, at den sociale interesse (kapitalismens stabilitet) varetages? Virker den usynlige hånd? Efter Keynes og kritikken af Say's lov er der overvejende enighed om, at det gør den **ikke**. Vi undersøger sagen ved at behandle vore to agenttyper for sig.

Den enkelte **virksomhed** må maximere profitten. Det giver en umiddelbar tilskyndelse til at maximere omsætningen og minimere omkostningerne.

I neoklassikernes fuldkomne konkurrence kan virksomheden afsætte ubegrænset ved markedsprisen, men i den virkelige verden må den gøre en indsats for at vinde markedsandele fra konkurrenterne **og** generere nye behov hos forbrugerne ved hjælp af især reklame; det første hjælper ikke på den almene efterspørgsel, men det sidste gør, dvs. her fremmer privatinteressen systemets stabilitet.

Derimod er bestræbelsen på at reducere omkostningerne, specielt lønnen, i åbenbar strid med nødvendigheden af øget forbrug. Den enkelte kapitalist vil at hans egne arbejdere får en lav løn, mens alle de andre arbejdere får en høj løn, men det er den førstnævnte interesse han kan gøre noget ved. Det tilsiger en almen tendens til underefterspørgsel. Kapitalisten er her den største trussel mod kapitalismen; redningen må søges i fagforeninger, der kan gennemtvinge stigende løn, og i statens stabiliserende økonomiske politik. Det store historiske eksempel er naturligvis 30ernes krise, som de økonomiske agenter ikke selv kunne løse; bevidst statsindgriben for at øge den effektive efterspørgsel var nødvendig.

Den enkelte **forbruger** må stedse øget forbruget for at sikre afsætningen. Men hvor virksomheden har en umiddelbar interesse i at profitmaximere, gælder det ikke tilsvarende at forbrugeren er nødt til at nyttemaximere.

Den kapitalist, der ikke profitmaximerer, går fallit, hvorimod den forbruger, der er tilfreds med et givet forbrug, måske nok bliver betragtet som sær, men i øvrigt er der ingen negative privatøkonomiske konsekvenser. Hvis vi ser bort fra kollektive aftaler, kan man afvise en højere løn; videre kan man vælge at opspare en del af indkomsten (og dermed udskyde forbrug), eller man kan simpelthen destruere de overflødige penge. Japan's mangeårige økonomiske krise skyldes for en stor del, at forbrugerne simpelthen ikke vil øge deres indkøb, trods utallige incitamenter fra regeringens økonomiske politik; og iflg. mange iagttagere var den grundliggende årsag til den Sydøstasiatiske krise, at den globale efterspørgsel ikke kunne

følge med vareudbudet.

Satisfiering kræver ikke maximering; forbrugeren lever ikke i Hobbes' verden. Forbrugeren frihed til at vælge mellem at købe eller ikke købe er et permanent problem i den kapitalistiske produktionsmåde, fordi hun ikke kan tvinges retligt til at købe og ikke er undergivet en ren økonomisk tvang til at gøre det. En massiv og permanent reklamemæssig og ideologisk kampagne er nødvendig.

Men afsætningen kan også øges, hvis **antallet af forbrugere** øges, altså ved at inddrage mennesker, der lever under andre produktionsmåder, i markedøkonomien. Dette er et væsentligt element i den igangværende globalisering (Kina og de postkommunistiske land, 'primitive' økonomier i de fattige lande). Metoderne er her dels politiske, dels økonomisk udkonkurrering af de 'primitive' økonomiske systemer.

Heroverfor står imidlertid den permanente tendens til **udstødning** fra markedøkonomien. I den rige verden har den teknologiske udvikling, ikke mindst informationsteknologien, gjort flere og flere tidligere lønarbejdere overflødige ('jobless growth'), og globalt er der ingen garanti for at de nævnte 'primitive' økonomier - efter at de er blevet 'åbnet' - kan rejse sig af asken og blive lukrative markeder (det meste af Afrika er i praksis udstødt af den globale markedøkonomi).⁶

Vi kan konkludere at der på ingen måde er nogen automatisk tendens til at kapitalismens eksistensbetingelser virkeliggøres.

31.2. Konkurrencens ophævelse

31.2.1. Tendens til monopolisering

Vi skal nu følge det andet spor i Hobbes' model. Alles magtmaximering leder til alles krig mod alle. Jeg kritiserede Hobbes' idealistiske løsning på dette problem, nemlig en bevidst aftale mellem agenterne om at overdrage al magt til Leviathan: Den realistiske 'løsning' er at selve processen - krigen - udskiller en vinder, en diktator. Vi skal nu undersøge denne udskilningslogik på det økonomiske plan.

Antag at alle virksomheder i udgangssituationen besidder præcis den samme mængde kapital, fx 10 mio kr. De investerer denne kapital, producerer og sælger med større eller mindre held produkterne. Nogle kan inkasere en profit, andre lider tab. Da de forskellige resultater ikke er betinget af forskellige kapitalstørrelser, må de bero på forskelle i dygtighed ved produktionen af den samme vare og forskelle i held ved produktionen af

forskellige varer (om de har gættet rigtigt mht. efterspørgslen).

Vi betragter derefter den næste investerings- og produktionsrunde. De virksomheder, der opnåede en positiv profit, har nu råd til at øge investeringsomfanget, altså udvide produktionen, eller til at investere i mere effektive produktionsfaktorer således at omkostningerne af en given produktion og dermed færdigvarepriserne kan sænkes; eller de kan vælge at bruge pengene til at finansiere reklamekampagner med henblik på at erobre markedsandele fra konkurrenterne eller aktivere nye forbrugere. De virksomheder, der led tab, har ingen af disse muligheder; hvis de ikke allerede er gået fallit, starter de anden runde i konkurrencekampen med den ene arm bundet på ryggen. Dygtighed (effektivitet) og held vil også spille en rolle for resultatet af anden runde, så det er ikke udelukket at første rundes tabere kan rejse sig igen; ligesom den én-armede bokser måske kan kompensere for dette handicap ved ekstraordinær dygtighed eller utroligt held og vinde over den to-armede. Men dygtighed og held er nu overvejret af en tredje faktor, kapitalstørrelsen, som tenderer mod at dominere og bestemme resultatet. Effektivitet er afhængig af kapitalstyrke, og selv 'heldet' vil følge den rige virksomhed, idet den fx kan finansiere markedsundersøgelser og dermed reducere usikkerheden (dette vender vi tilbage til). Konkurrenceevnen er kort sagt blevet en funktion af kapitalstørrelsen.

Profitmaximeringen som kapitalismens objektive lov betyder at denne produktionsmåde er født dynamisk: Produktionen revolutioneres hvert år - nye metoder, nye produkter - samtidig med at der hvert år udskilles virksomheder, mens de tilbageblevne vokser sig større. Og jo større de bliver, desto vanskeligere bliver det for nye virksomheder at gøre sig gældende. Der er dermed en tendens mod monopolvirksomheder, således at konkurrencen ophæves. Processen tager tid, men i den almene analyse er kun ét resultat logisk muligt, nemlig at én virksomhed står tilbage som sejrherre.⁷

Hidtil i denne afhandling har markedet været et anonymt fænomen, som alle var udleveret til. Den frie konkurrence mellem de mange privatejere indebar at de alle måtte lægge deres økonomiske skæbne i hænderne på det - i bogstavelig forstand - uberegnelige marked; ingen havde 'markedsmagt', markedet havde magten. Privatejerens evige problem var den principielle markedsusikkerhed, der gjorde det tilfældigt om varen kunne udveksles.

Privatejerne, herunder virksomhederne, har en overvældende interesse i at begrænse denne afsætningsusikkerhed gennem markedsundersøgelser,

reklame etc., men så længe der hersker konkurrence er mulighederne små. I den idealtypiske situation må agenterne nøjes med at tage markedets dom til efterretning; den enkelte kan ikke påvirke markedsprisen (neoklassikerne), ej heller (må det tilføjes) den effektive efterspørgsel efter hans gode.

Dette ændres med tendensen mod ophævelse af konkurrencen. I samme udstrækning, som der udvikles monopoler, er det ikke længere markedet, der bestemmer over virksomheden, men virksomheden, der bestemmer over markedet.

Markedsusikkerheden har umiddelbart to kilder, konkurrenternes handlinger (hvad producerer de og hvor meget?) og forbrugernes handlinger (hvad og hvor meget kan og vil de købe?). Den kapitalstærke virksomhed kan sætte ind på begge fronter, ofte i en kombination. Den kan underbyde konkurrenterne, og dermed dels svække dem, dels tiltrække flere forbrugere; den har råd til at gennemføre reklamekampagner; eller den kan udvikle en større variation af produkter. Når man har penge er mulighederne legio. Fx har en undersøgelse vist, at de store selskaber var i stand til at gøre sig relativt usårliche overfor kursændringer, da fastkurssystemet blev opgivet i begyndelsen af 70'erne, nemlig ved at diversificere (handle i mange valutaer) og ved at gardere sig gennem handel på fremtidsmarkeder; deres mindre konkurrenter har ikke ressourcerne til en sådan finansiel oprioritering. Susan Strange konkludere:

"The implication again is that uncertainty is manageable (at a price) by the big enterprises. But the increased risks and/or costs handicap the small enterprise against the large, and the producers of real wealth as compared with the financial operators" (Strange, 1986: 118f).

Et andet eksempel er at den store virksomhed har mulighed for at få bedre priser ved indkøb af faktorydelser.

Jo større virksomheden er, desto mere markedsmagt. Den egentlige monopolist behersker markedet totalt. Men da forbrugerne kan tænkes at substituere til andre goder, er der stadig en risiko forbundet med afsætningen. Dette tilskynder virksomheden til at brede sig til andre markeder, måske fra thé til alle drikkevarer, således at forbrugerne får sværere og sværere ved at fravælge virksomhedens produkter. Tilbage står dog at den samlede effektive efterspørgsel i økonomien ligger udenfor virksomhedens kontrol, - med mindre virksomheden vokser til at blive identisk med økonomien (dette kendes tilnærmeligvis og i mindre skala fra fortidens amerikanske minebyer, hvor mineselskabet ejede alle forretninger og leverede al indkomst).

31.2.2. Kritik af den neoklassiske teori om konkurrencekapitalisme

Som sagt: Kapitalismen er ifølge sin natur dynamisk. Hvert år omkalfatres de økonomiske vilkår i en irreversibel proces.

Indenfor simpel vareproduktion - og Walras-modeller uden kapital - er der en vis rimelighed i at antage en stationær økonomi. Generel ligevægts-teori kan i existensanalysen bestemme en ligevægt og derefter - om end det giver problemer - i stabilitetsanalysen undersøge om økonomien tenderer mod denne ligevægt. En sådan analysemetode giver ikke mening i en kapitalistisk sammenhæng. I neoklassisk vækstteori opererer man da også med 'dynamisk ligevægt', men i analysen af de kapitalistiske markedsvilkår anlægges ofte en statisk tankegang.⁸ Dermed undertrykkes dynamikken, således at tendensen mod monopol overses. Det skal vi nu se.

Den neoklassiske virksomhedsanalyse forudsætter - i hvert fald i første omgang - fuldkommen konkurrence. Et stort antal virksomheder konkurrerer og ingen af dem har indflydelse på hverken faktor- eller produktpriser. Det eneste, de skal tage stilling til, er hvor meget de vil producere, idet det antages at de ved den givne markedspris kan afsætte alt, hvad de ønsker; hver for sig er de for små til at udtømme afsætningsmulighederne.

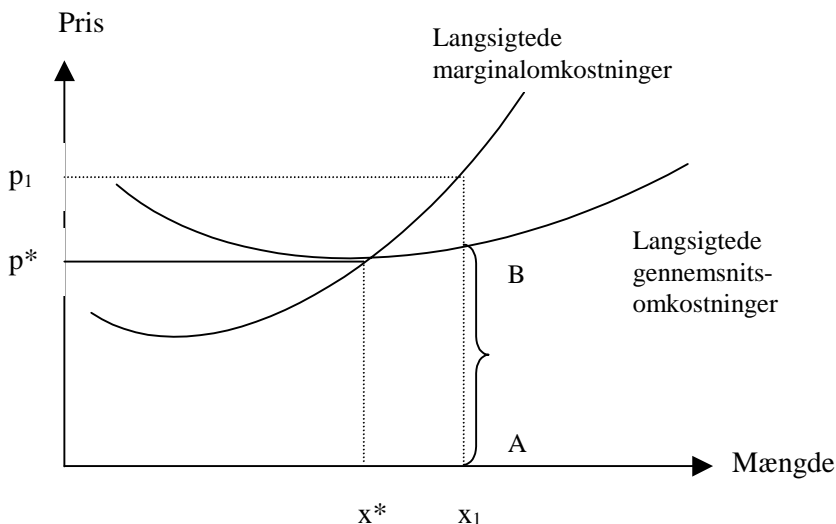
Fuldkommen konkurrence indebærer hos neoklassikerne, at profitten er nul i ligevægt; eventuelle tab eller gevinster konkurreres nemlig bort, jvf. Walras. Det kan nu vises - i Euler's teorem - at en profit på nul kræver en ganske bestemt teknologisk sammenhæng, nemlig konstant skalaafkast, altså at en fordobling af mængden af faktorydelser leder til en fordobling af den producerede mængde. Når faktorerne betales værdien af deres marginalprodukt udtømmes produktværdien netop i faktorbetalingerne, således at der hverken er profit eller tab.

Er denne forudsætning - konstant skalaafkast - normalt opfyldt? Hvis ja, kan man argumentere for at konkurrence-kapitalismen er et stationært og stabilt system. Hvis nej, leder den positive (eller negative) profit væk fra den stationære økonomi; og - det er det vigtige her - stigende skalaafkast favoriserer den store virksomhed og åbner derfor for monopoliserings-tendenser.

På kort sigt er virksomheden undergivet loven om det faldende marginalprodukt, således at marginalomkostningerne og dermed også gennemsnitsomkostningerne er stigende. Det skyldes at virksomheden ikke kan øge det faste produktionsapparat, typisk fabriksanlægget; jo flere arbejdere, der skal presses sammen i fabrikken, desto mindre kan hver arbejder præstere.

På langt sigt kan der imidlertid bygges en ny og større fabrik. Alle faktorer er nu variable, så ovennævnte lov mister sin relevans; i stedet afhænger omkostningerne af skalaafkastets karakter.

Neoklassikerne antager her at den enkelte virksomhed i begyndelsen oplever stigende skalaafkast, hvilket betyder at gennemsnitsomkostningerne falder, efterhånden som der bygges større fabrikker. Men ved et bestemt produktionsnivo er disse stordriftsfordele udtømt, således at yderligere udvidelse af produktionsapparatet giver faldende skalaafkast, altså stigende gennemsnitsomkostninger. Vi får den karakteristiske U-formede omkostningskurve:

I figuren er også indtegnet den **langsigtede** marginalomkostningskurve, der angiver de ekstra omkostninger ved at udvide produktionsnivoet, altså bygge en lidt større fabrik og ansætte de nødvendige extra arbejdere; kurvens forløb følger af antagelsen om at gennemsnitsomkostningerne efter et vist punkt stiger.

Det er den langsigtede marginalomkostningskurve, der bestemmer produktionsnivoet; ved prisen p_1 udvides dette indtil yderligere produktion giver større udgift end indtægt; det er ved x_1 , hvor marginalomkostningerne er vokset til priseniveauet. Det ses at virksomheden her opnår en positiv profit på

p_1 minus AB for hver produceret enhed. Det vil imidlertid lokke nye virksomheder til at etablere sig i branchen (på langt sigt er der jo 'tid' til dette). Derved øges udbudet og prisen falder. Først når prisen er faldet til p^* er der ligevægt: Kun her er der ingen profit, eftersom indtægt pr. enhed (p^*) netop er lig udgift pr. enhed (= gennemsnitsomkostningerne). Konklusionen er at alle virksomhederne kan falde til ro i en ligevægt, hvor de alle producerer (uden at nogle opnår profit).⁹

Denne teori om den U-formede omkostningskurve er essentiel for neoklassikerne, for den forklarer at konkurrencekapitalisme er et stabilt system. Det ville være uforeneligt med fuldkommen konkurrence, hvis skalaafkastet i det lange løb var stigende (gennemsnitsomkostningerne faldende), for dette ville lede til monopol; herom er alle enige. Grunden er simpel: Med faldende gennemsnitsomkostninger eksisterer der ikke et bestemt produktionsomfang, som er mest fordelagtigt; det kan altid - uanset færdigvarepris - betale sig at øge produktionen, for ved hver forøgelse er der en lidt større difference mellem indtægt (prisen) og udgift (omkostningen); derfor øger virksomheden produktionen i det uendelige, eller rettere indtil den har slugt hele markedet, tilfredsstillet hele efterspørgslen, altså indtil den er blevet monopolist. Kun én kan ifølge sagens natur blive monopolist, og det bliver den virksomhed der kommer først til branchen; ingen nyttilkomne har en chance for at indhente den, for de vil producere mindre og derfor dyrere.

Lad os undersøge teorien.

Tendensen til stigende skalaafkast ('economies of scale') giver næsten sig selv. Allerede Adam Smith gjorde opmærksom på fordelene ved at specialisere arbejdsfunktionerne, og jo større virksomheden er (jo flere ansatte), desto større muligheder er der for at udnytte disse fordele; derfor kan en virksomhed med 1.000 ansatte normalt producere mere end dobbelt så meget som en virksomhed med 500 ansatte. Hertil kommer at en ekspanderende virksomhed kan installere maskiner med en større kapacitet, og en dobbelt så stor trykpresse (fx) producerer gerne mere end dobbelt så mange aviser.¹⁰

Argumentet for faldende skalaafkast ('diseconomies of scale') er at den store virksomhed bliver uoverskuelig og derfor ineffektiv; dette harmonerer med Hayek's kritik af den storstilede planøkonomi og hans påpegning af vigtigheden af at den nære viden kan komme til sin ret. Eatwell (1998) betvivler existensen af faldende skalaafkast, men ud fra en rent teknologisk - dermed universalhistorisk - betragtning forekommer argumentet for denne

tendens rigtigt.

Dette tilsiger at der eksisterer et vist optimum for produktionsomfanget, altså at der er hold i den neoklassiske teori.

Indenfor denne teoris univers er der imidlertid to problemer med den anførte argumentation for en U-formet kurve.

For det første er 'managerial diseconomies' her en ugyldig grund for stigende gennemsnitsomkostninger. Det skyldes at ledelsen og organiseringen af produktionen påhviler entreprenøren, og hans indsats er ikke en faktordyldelse, dermed en omkostning, jvf. Kapitel 28.4. Dette alvorlige problem er ganske blevet overset i litteraturen.¹¹

For det andet er det ikke klart, hvorfor faldende skalaafkast skal have det sidste ord. Hvorfor er der **først** stordriftsfordele, og **så** 'smådriftsfordele', således at vi får en U-formet gennemsnitsomkostningskurve? Dette antages blot, uden argumenter, se fx Ferguson, 1966: 237f. Hvorfor er det ikke omvendt, således at kurven bliver et omvendt U? Eller kan det ikke tænkes at de to fordele veksler, efterhånden som produktionseenhedens størrelse tænkes at vokse? I så tilfælde bliver kurven slangeformet, og der er nu ingen garanti for at konkurrencen producerer en stabil - eller optimal - tilstand. Mit gæt er at den neoklassiske rækkefølge normalt er den rigtige - og det lægges til grund i det følgende - men det havde været rart med nogle argumenter.

Hidtil har kritikken været af rent immanent karakter, idet vi har antaget den neoklassiske kredsløbsmodel med den kapital-løse virksomhed; i Kapitel 28 viste jeg imidlertid at denne model er inkonsistent, fordi en virksomhed uden en startkapital i form af penge ikke kan fungere. Generelt har vi fokuseret på de rent **teknologiske** sammenhænge og set bort fra, at den virksomhed, vi taler om, er den specifikke kapitalistiske virksomhed. Når vi tager højde for dette forhold, ledes vi ind i en genuin **økonomisk** kritik af idéen om at stabil ligevægt er mulig mellem mange virksomheder (kapitaler).

Den virksomhed, der producerer meget, har tekniske stordriftsfordele, men hvilken virksomhed har mulighed for at producere meget? Det har den virksomhed, der har megen kapital til rådighed for indkøb af faktorydelser. Stordriftsfordele er derfor fordele for den store kapital, effektivitet en funktion af kapitalstørrelsen.

Men modsvares dette ikke af, at de tekniske 'smådriftsfordele' begunstiger den lille kapital? Nej. Der er her en asymmetri, for den store kapital kan

blot decentralisere produktionsprocessen for at nyde gavn af 'smådriftsfordelene'. Med Blaug's ord:

"Technical and even managerial diseconomies of scale need not limit the size of the firm in contrast to the size of the plant: processes can always be duplicated when they become inefficiently large. Even if there is an optimum output for each of the firm's plants and product lines, there may not even exist an optimum output for the firm as a whole. .. Once again, it is apparent how remote is the traditional theory of the firm from the actual laws that govern the growth of the firms in the real world" (Blaug, 1985: 457).

Der er altså en simpel løsning for den store virksomhed, der oplever problemer med uoverskuelighed. Den store kapital kan udnytte begge typer af fordele, den lille kun 'smådriftsfordelene'. Centralisering af kapitalen og decentralisering af produktionen kan fint forenes.

Der er argumenter for et teknisk optimum for produktionsenheden, men ikke for et økonomisk optimum for firmaet; i reglen kan det tekniske skalaafkast formentlig beskrives af en U-formet kurve, men gennemsnitsomkostningerne for den kapitalistiske virksomhed falder stedse med kapitalstørrelsen.¹²

Denne økonomiske dimension af sagen er neoklassikerne stort set afskåret fra at se, fordi deres virksomheder pr. definition er kapital-løse. De erkender dog at den store virksomhed normalt har nogle 'pekuniære' eller finansielle fordele. Ferguson omtaler (en del af) disse:

"There are financial reasons for economies of scale as well. Large-scale purchasing of raw and processed materials may enable the buyer to obtain more favorable prices (quantity discounts). The same is frequently true of advertising. As another example, financing of large-scale business is normally easier and less expensive; a nationally known business has access to organized security markets, so it may place its bonds and stocks on a more favorable basis. Bank loans also usually come easier and at lower interest rates to large, well-known corporations" (Ferguson, 1966: 237).

Disse bemærkninger optræder meget sigende i en fodnote; og de udgør den eneste hentydning til at økonomisk magt kunne spille en rolle.

Sagen er at det er meget vanskeligt at indpasse de 'pekuniære forhold', altså kapitalens indflydelse, i neoklassisk teori på dette analysenivo. Teori-

en går ud fra mange små virksomheder uden indflydelse på priserne, men Ferguson's virksomhed er allerede blevet monopolist, for den har jo en betydelig indflydelse på faktorpriserne; fra et neoklassisk synspunkt er fodnoten derfor fejlplaceret: den burde have været bragt i kapitlet om monopol.

Blaug insisterer da også på at vi i analysen må forudsætte at virksomheden er (faktor)pristager. Han insisterer også - modsat Ferguson - på at det pekuniære intet har at gøre med 'economies of scale', der er en rent teknologisk sammenhæng. Blaug's opfattelse er givetvis det almindelige neoklassiske synspunkt. Han benægter naturligvis ikke (jvf. 1985: 383) disse pekuniære fordele, men han knytter dem mærkeligt nok ikke til den enkelte virksomhed - hvilket ville gøre den til monopolist - men til branchen. Blaug har klart nok indvendinger mod den traditionelle neoklassiske teori, men uden at drage de indlysende konsekvenser. Det forhindres af de grundlæggende forudsætninger om den kapital-løse virksomhed og den statiske analyseform.

Sammenfattende:

"Economies of scale are relevant to the proper size of individual plants, not entire companies. Every given plant should be of adequate size to minimize unit costs, and therefore firms need to be of that size to be efficient. But in no way does efficiency require that ownership and control be held in common over many plants of efficient size. Yet this is exactly what constitutes modern business and explains why a few people are so wealthy" (Lear, 2002: 14).

Den neoklassiske teori stammer fra Marshall, med revisioner og udbygninger i 20erne. I slutningen af dette årti blev den kritiseret af Sraffa, med andre argumenter end de ovenfor anførte. Men ligesom Auktionarius lever den U-formede, teknologisk bestemte omkostningskurve uanfægtet videre. Denne konstruktion er nemlig hjerteblood for neoklassisk teori:

Faldende gennemsnitsomkostninger indebærer en nødvendig tendens til konkurrencekapitalisme forvandles til monopolkapitalisme,¹³ og sidstnævnte version af kapitalismen er vanskelig at legitimere. Den har - også ifølge neoklassikerne - en række suboptimale egenskaber: Priserne bliver for høje og produktionsomfanget for lille, så vi er langt fra et Pareto-optimum. Hertil kommer - på et mere overordnet nivo - at afstanden mellem kapitalismens karakter og liberalismens idealer om individuel frihed bliver faretruende stor; i takt med at den økonomiske magt koncentrerer

hos de få, breder afmagten sig blandt de mange. De fleste økonomer anerkender at vi faktisk ikke lever i en konkurrencekapitalistisk verden, men det er væsentligt at fastholde et sådant system som en idealtypisk mulighed. Jeg har søgt at vise, at det er det ikke.

31.2.3. Empiri

Så vidt de teoretiske argumenter. Lad os nu kaste et blik på de empiriske tendenser.

Vi ser først på det **generelle mønster**:

"Numerous detailed econometric and engineering studies confirm that a wide range of manufacturing industries show declining average costs - their AC curves are more like elastic demand curves /altså nedadhældende/ than like U-shaped cost curves. The case of the U-shaped cost curves ... appears to hold mainly in agriculture" (Samuelson/Nordhaus, 1989: 548).¹⁴

Empirien synes således at bekræfte, at jo større virksomheden er, desto mindre er gennemsnitsomkostningerne.

For nogle år siden taltes der meget om at 'small is beautiful' og at informationsteknologien gjorde de små firmaer konkurrencedygtige. Bennett Harrison undersøgte sagen i bogen 'Lean and Mean'. Hans hovedresultater er:

- den nye teknologi har snarere øget end mindsket størrelsen af den nødvendige kapital; "The entry fee to be a major player in the global semiconductor market of the '90s is \$1 billion - payable in advance" (Intel's bestyrelsesformand, citeret i Harrison, 1994: 22).

- produktion indenfor et decentraliseret netværk er flexibel og derfor fordelagtig. Det har imidlertid ikke betydet en opblomstring af små selvstændige virksomheder: Det har betydet at de store selskaber decentraliserer ('vertical disintegration'); nøglefunktionerne - især R&D - beholdes i selskabets kerne, mens andre funktioner uddelegeres til underleverandører, der kun formelt er selvstændige: "... what we are seeing is evidence of how **production** may be decentralized, while power, finance, distribution, and control remain concentrated among the big firms" (Harrison, 1994: 20).

- Sammenfattende: "... big firms have the resources to implement 'small' technologies. It is not equally clear that small firms have the resources to implement 'big' technologies - unless they enter into networked alliances

with other companies and sources of finance capital" (Harrison, 1994: 72f).¹⁵

Videre er den historiske erfaring fra **USA** oplysende.

Her var monopoliseringstendensen markant i sidste halvdel af 1800-tallet, da selskabskapitalismen blev dominerende. Tendensen blev bremset lidt i den såkaldte Progressive Periode i årene før 1. Verdenskrig (Gould, 2001). I 20erne fik kapitalen atter frit løb, men fra 30erne (New Deal) og frem til 70erne blev monopolkapitalen holdt i skak med politiske midler. Derefter har dereguleringen givet den fornyet styrke, og antallet af fusioner og overtagelser er steget exponentielt.

Spørgsmålet er: Hvorfor denne tendens? Her er specielt udviklingen i 1800-tallet blevet udforsket (Chandler, 1977; Roy, 1997; Perrow, 2002). Det umiddelbare tema var hvorfor selskaberne opstod, men da det netop var selskabsformen, der tillod samling af store kapitalmængder, drejer diskussionen sig også om kilden til monopolisering.

Chandler's forklaring var især teknologisk: Stordriftsfordele favoriserede – eller nødvendiggjorde - store virksomheder. Monopoliseringen skyldes teknologien, ikke dens kapitalistiske form.

Roy undersøgte og forkastede denne tese. Hans materiale viste at

"scale, not economies of scale, accounted for the creation of corporations" og at "the results are consistent with the argument that firms with initial advantages use those advantages to reproduce their prominence" (Roy, 1997: 31 og 37).

Selskabsdannelse og monopolisering skyldes således overvejende 'scale', dvs. den økonomiske størrelse eller magt.

Perrow afviser også den teknologiske forklaring ud fra stordriftsfordele, bl.a. gør han opmærksom på at de få meget store virksomheder i første halvdel af 1800-tallet (især indenfor tekstilbranchen) ikke kunne forklares ud fra stordriftsfordele, af den simple grund at datidens teknologi ikke gav sådanne; små enheder var lige så effektive som store (Perrow, 2002: 37). Alle er selvfølgelig enige om, at produktionen af visse goder – jernbaner, senere biler – kræver et stort og dyrt produktionsapparat for at være effektiv, men heraf følger ikke at stordriftsfordele er en nødvendig betingelse for selskabsdannelse og monopolisering, ej heller at disse fordele udnyttes på en sådan måde at produktionen faktisk bliver effektiv (faktisk blev de amerikanske jernbaner drevet meget ineffektivt).

I øvrigt lægger Perrow stor vægt på den politisk-økonomiske forklaring. Han viser hvordan datidens meget svage amerikanske stat – og splittelsen af den politiske magt mellem enkeltstaterne og det føderale nivo - vanskeliggjorde et effektivt modspil til specielt jernbaneinteresserne; reguleringen var svag eller ikke-existerende, fordi selskaberne simpelthen købte politikerne, og opstod der tvivlsspørgsmål fungerede domstolene – især Højesteret – som kapitalens forlængede arm. I ingen anden periode eller land har den lovgivende, udøvende og dømmende magt så effektivt og åbenlyst været underlagt de store kapitalkoncentrationer; men det aktuelle USA synes at nærme sig denne tilstand.

Lad os endelig se på et mere nærliggende eksempel, nemlig **dansk landbrug**.

Der har her i mange år været en kraftig koncentrationstendens. Der er blevet langt færre og langt større landbrug: Fra 1951 til 1996 faldt antallet fra 200.000 til 64.000, samtidig med at hvert landbrugs areal øgedes fra 15 til 42 hektar (Ingeman, 1998: 10).

Hvorfor? Den gængse forklaring er at dette er en naturlig, teknologidrevet udvikling, hvor landbruget blot har udnyttet de tekniske stordriftsfordele.

Ingeman's undersøgelse peger imidlertid i anden retning (Ingeman, 1998: 53ff). Det er rigtigt at det relative driftsoverskud stiger med brugsstørrelsen, om end stigningen er ret lille for brug over 30 hektar; dette tyder på faldende gennemsnitsomkostninger. Ser vi alene på heltidsbedrifter viser der sig imidlertid en tendens til at driftsoverskuddet er faldende – gennemsnitsomkostningerne stigende - med brugsstørrelse, målt efter antal af beskæftigede.

Men selvom vi holder os til faldende gennemsnitsomkostninger, er spørgsmålet hvor meget der skyldes tekniske stordriftsfordele og hvor meget 'økonomisk magt' (som Ingeman kalder det)? Her viser det sig at såvel rente- som skattebyrden falder relativt, jo større bruget er. De store brug har stor kapital og kan derfor opnå bedre kreditvilkår hos den finansielle sektor, ligesom de vejer tungere politisk og derfor har formået at få favorable skatteordninger (især afskrivningsregler). Sammenholdt med andre undersøgelser, der tyder på at de tekniske stordriftsfordele er udtømt for dansk landbrug, peger dette på at koncentrationstendensen skyldes økonomisk og politisk magt. Anderledes udtrykt, er expansionen i brugsstørrelse privatøkonomisk rationel, men samfundsøkonomisk irrationel.

31.3. Afsluttende

Hovedresultaterne af dette kapitel er de følgende:

Konkurrencen mellem virksomhederne tvinger dem alle til at stræbe efter maximal profit. Profitmaximering er derfor en objektiv social lov.

Denne lov styrer virksomhedskapitalerne, og da disse styrer økonomien, er loven om profitmaximering den overordnede lov for den kapitalistiske produktionsmåde. Penge skal blive til flere penge. I forhold hertil er produktion og forbrug blot midler.

Profitmaximering indebærer en stadig udvidelse af produktionen. Det kræver erobring af nye markeder samt en stadig expansion i de oplevede behov (nyttemaximering). Dette er existensbetingelserne. Deres virkeliggørelse kræver en indsats over en bred front, uden at succes'en - en stabil og expanderende kapitalisme - af den grund er sikker; fra vort nuværende standpunkt synes især en udvidelse af den effektive efterspørgsel at kunne give problemer.

Stræben efter profit er én ting, dens opnåelse en ganske anden. For nogle lykkes det; de kan expandere. For andre lykkes det ikke; de må indskrænke. Dette resulterer i at nogle virksomheder bevæger sig mod monopolstatus, mens andre går nedenunder og hjem (således at ejerne bliver lønarbejdere eller udstødte).

Kapitalkonkurrencen er altså en dynamisk og irreversibel proces, der tenderer mod at ophæve sig selv. Det er helt forkert at tænke denne konkurrence som en stabil produktionsmåde, hvor afvigelser fra en eller anden teoretisk ligevægt mellem virksomhederne korrigeres: Afvigelser er variationer i profitabilitet og de er selvforstærkende, således at gårsdagens vinder har alle chancer for at vinde idag, og vice versa for taberen. Neoklassisk mikroteori ser ikke monopolkapitalismen som kapitalkonkurrencens nødvendige og immanente resultat, fordi dens modelopstilling ikke tager højde for effekten af økonomisk magt.

Tendensen mod monopolkapital gør det i stigende grad muligt for virksomhederne at trænge markedsusikkerheden tilbage; markedsmekanismerne sættes ud af kraft og erstattes af virksomhedens markedsmagt. Der er ikke noget nyt i at store virksomheder har markedsmagt; dette fænomen har været kendt i hundreder af år. Det nye er at der ikke er en effektiv politisk modmagt til tendensen til at de store bliver større og de små forsvinder.

I de næste kapitler ser vi på forskellige aspekter af den moderne kapitalisme. Kapitel 32 og 33 lægger vægten på realøkonomien og den produk-

tive kapital, mens Kapitel 34 og 35 beskæftiger sig med økonomiens monetære side og dermed den finansielle kapital.

NOTER

1. Hvis økonomi i sin kerne er nyttemaximering (som specielt østrigerne mener), udleder Hobbes politikken af økonomien. Imidlertid er jeg i dette kapitel ikke interesseret i sammenhængen, men parallellen mellem politik og økonomi.

2. Denne tankegang hos Hobbes kan siges at være blevet taget op af Nietzsche på det filosofiske nivo ('vilje til magt'), og af Adler på det psykologiske nivo (den underlegnes stræben efter overlegenhed, med mindreværdskompleks og storhedsvanvid som de sygelige udslag).

3. Hobbes' analyse synes også at have umiddelbar relevans for et internationalt system med suveræne, ikke-samarbejdende stater. Den stat, der deltager i en kaprustning, vil hverken hævde eller mene, at den gør det fordi den elsker våben; den vil sige at den op-ruster, fordi den anden stat eller de andre stater gør det, og heri vil den have ret.

4. Fisher giver et særlig klart udtryk for denne opfattelse, når han - ganske interessant - kritiserer netop forretningsfolk for at glemme nytten bag pengene:

"Directors and managers providing income for thousands of people sometimes think of their corporation merely as a great money-making machine. In their eyes, its one purpose is to earn money dividends for the stockholders, money interest for the bondholders, money wages and money salaries for the employees. What happens after these payments are made seems too private a matter to concern them. Yet that is the nub of the whole arrangement. It is only what we carry out of the market place into our homes and private lives which really counts. Money is of no use to us until it is spent. The ultimate wages are not paid in terms of money but in the enjoyments it buys" (Fisher, 1930: 5).

5. Der er naturligvis en lang diskussion om hvilken type goder en forbrugsstigning manifesterer sig i. Det kan være en anden kvalitet af en 'given' vare, det kan være serviceydelse og det kan være nye materielle goder. Dette har betydning for de økologiske konsekvenser af den økonomiske vækst.

6. Hertil kommer at internationale økonomiske kriser synes at indtræffe med stadig kortere intervaller og have et stedse større omfang (senest Mexico 1995, Sydøstasien 1997-98, Rusland og Brasilien 1998); det indebærer store reduktioner i den globale effektive efterspørgsel, fx blev 40 mio indonesere klassificeret som fattige som følge af krisen, jvf. UNDP, 1999: 40.

Det ligger udenfor IMF's mandat at rette op herpå; hverken denne eller andre internationale organisationer kan eller vil være en global parallel til den Keynesianske, efterspørgselsregulerende nationalstat.

7. Mellem den fuldkomne konkurrence og det egentlige monopol (enesalg) er der flere mellemformer: duopol, oligopol og monopolistisk konkurrence. Det kommer jeg tilbage

til, men i overensstemmelse med marxistisk sprogbrug anvender jeg ordet 'monopolisering' mere bredt end neoklassikerne.

8. Der skelnes gerne mellem begrebsparret statisk-dynamisk, der refererer til den metodologiske synsvinkel (om tiden inddrages i analysen), og stationær-progressiv, der vedrører det økonomiske systems egenskaber. Skellet forudsætter en dualisme mellem metodologi og genstand, i stil med Schumpeter's skel mellem metodologisk og real individualisme. Som sagt i teksten finder jeg en sådan dualisme kritisabel; at analysere kapitalismen statisk er som at anlægge en statisk betragtning på det fysiske fænomen 'acceleration'.

9. Dette er teorien i meget korte træk; almindeligvis inddrages de kortsigtede marginal- og gennemsnitsomkostninger, men dette er ikke nødvendigt for at nå den nævnte konklusion. Videre kan det vises at netop i det punkt, hvor der ikke er profit (x^*), har gennemsnitsomkostningerne sit minimum, jvf. figuren. Det betyder at ligevægten er en optimal situation; og videre at når virksomheden producerer i ligevægt, er gennemsnitsomkostningerne hverken faldende eller stigende, dvs. den oplever konstant skalaafkast. En mere detaljeret fremstilling kan findes i lærebøger i mikroteori, fx Koutsoyiannis, 1980: 160ff.

10. I dette lidt gammeldags eksempel med en trykpresse antages den store maskine at være af samme kvalitet som den lille, blot større. Da analysen abstraherer fra alle dynamiske processer, ses der bort fra tekniske fremskridt, men vi kan godt forudsætte at der er en -given - 'menu' af kvalitativt forskellige maskiner, der er mere eller mindre effektive. Noget tøvende - se hans fodnote - inkluderer Ferguson (1966: 236) dette som et argument for stordriftsfordele. Hovedreglen er at desto større produktionsomfang, desto lettere bliver det at udnytte den effektive maskine: "expansion of scale normally permits the introduction of various types of automation devices, all of which tend to reduce the unit cost of production".

11. Blaug anfører et andet argument (1985: 457), der i sin konsekvens synes at udelukke 'managerial services' fra analysen. Omfanget af disse kan sjældent reduceres, uden at deres 'quality and type' ændres, hvilket imidlertid 'is ruled out by definition in static analysis'. Dette argument forekommer mig ikke holdbart. Hele den neoklassiske analyse af skalaafkast er statisk, og netop Blaug fremhæver, at dette betyder at alle processerne skal være reversible. Men det er 'managerial service' vel også, for hvad skulle hindre en skrumpende virksomhed i at gå tilbage til en enklere styringsproces? Problemet kan ikke bestå i selve det forhold at nævnte 'service' er af en ny kvalitet, for en statisk analyse kan udmærket antage en given 'menu' af forskellige typer af 'managerial services'.

12. Når en branche expanderer øger den sin efterspørgsel efter produktionsfaktorer (faktorydelser), hvilket kan føre til højere faktorpriser, dermed stigende gennemsnitsomkostninger. Dette har imidlertid intet at gøre med skalaafkast (der er en rent teknologisk sammenhæng) eller med den enkelte virksomheds omkostningskurve; i udgangssituationen er virksomheden forudsat at være for lille til at kunne påvirke faktorprisen, og efterhånden som branchen monopoliseres påvirkes faktorprisen snarere i nedadgående retning (ind-

købsrabat). Hertil kommer at monopoliseringen som sådan iflg. den økonomiske teori vil tendere mod at reducere branchens udbud, hvilket i sig selv vil presse faktorpriserne.

13. Dette er slutresultatet i den rene model. Men som vi skal se i Kapitel 35 er egentligt monopol i praksis sjældent; oligopoli og samarbejde mellem selskaberne er mere almindeligt.

14. Jeg kender ikke disse undersøgelser, men referencen til U-kurven kræver at der er taget højde for at **alle** faktorer skal øges proportionalt; at landbruget har stigende omkostninger kan vel ikke bero på at jorden er en fix faktor?

15. Sammenlign Carnoy, der også ser en sammenhæng mellem på den ene side tendensen til koncentration/monopolisering og på den anden side 'economies of scale' grundet de store omkostninger til R&D; og 'although it was thought that small firms have an advantage in organizational innovation', har de store firmaer formentlig en endnu større fordel, når de 'organize themselves for reducing financial and marketing costs' (Carnoy, 1993: 59).

Og Castell understreger at overgangen fra Fordistisk samlebåndsproduktion til netværksproduktion 'does not contradict the fundamental trend toward the concentration of economic power in a few major conglomerates' (Castell, 1993: 18).